

Antropoloogiline vaade tööle: mõtisklusi kaevuritest ja diginomaadidest

Eeva Kesküla

Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituudi

antropoloogia dotsent

Eeva.Keskula@tlu.ee

Teesid: Artikkel annab ülevaate peamistest printsiipidest töö uurimisel antropoloogilisest perspektiivist. Tuues näiteid õpetajate, kaevurite ja diginomaadide tööd puudutatavatest etnograafilistest uurimustest näitan, kuidas tööantropoloogia lähtub nii tumedast, kannatusi käsitlevast kui ka headuse antropoloogiast. Tööantropoloogiat iseloomustavad ka antropoloogia üldomased põhimõtted, milleks on holistiline lähenemine, kultuurrelativism ja etnograafiline meetod. Väidan, et tööantropoloogia keskmes peaksid asuma globaalsed ja ühiskondlikud ebavõrdsused ning nende igapäevased väljendused töökohal; et tööd peaks uurima kui materiaalselt ja mittemateriaalselt väärtust tootvat tegevust; et antropoloogiline lähenemine vaatab tööd laiemalt kui palgatööd ning hõlmab ka reproduktiivset tööd; et töö toodab suhteid kehade ja esemete vahel ning et antropoloogia on kasulik tööriist küsimaks, kas töö ikka peab olema ühiskonnas nii kesksel kohal.

Märksõnad: ebavõrdsus, etnograafia, kehalisus, sugu ja töö, töö, tööantropoloogia, väärtus ja töö

Sissejuhatus

Töö on inimeseks olemise lahutamatu osa, millega kõik varem või hiljem kokku puutuma peavad. Antropoloogid on tööd uurinud teadusharu algusaegadest peale ja tööd peetakse huvitavaks antropoloogiliseks aineseks, kuna see on oluline elus püsimiseks, haarab enda alla palju aega meie igapäevaelust, mängib tähtsat rolli maailmamajanduses ja sellest tulenevates ebavõrdses suhetes, peegeldab ühiskonna sotsiaalset struktuuri ning kannab edasi selle kultuurilisi tähendusi. Samamoodi nagu antropoloogia on liikunud kaugetest ja eksootilistest paikadest igale poole, kus kaasaegne inimene toimetab, on ka etnograafiline tööuurimine laienenud põldudelt ja istandustest konteinerlaevade ja Wall Streeti pankuriteni.

Selles artiklis tutvustan antropoloogilise tööuurimise keskseid printsiipe, milleni olen jõudnud tööantropoloogia kursust õpetades ning üle viieteistkümne

aasta tööstuslikku ja digitaalset tööd uurides. Tegu ei ole absoluutse, punkt-punktilt jälgitava soovitude nimekirjaga, vaid pigem eklektilise retseptiga, mille erinevad osad ühes või teises antropoloogilises sissevaates rohkem domineerivad, kuid mis on olulised arvestades distsipliini üldist arengut ning praegust maailmakorda. Sherry Ortner on oma artiklis “Dark anthropology and its others” (2016) välja toonud, et 1980. aastatest alates võib antropoloogiat näha arenemas kahes põhilises suunas. Pärast representatsioonikriisi 1980. aastatel, seati aina rohkem kahtluse alla mudel, kus antropoloog uurib eksootilist “teist”. Liikudes kaugetest paikadest erinevatesse kapitalistlikes ühiskondadesse, hakati aina rohkem tegelema “tumeda” antropoloogiaga, mis keskendus ebavõrdsustele ja kannatustele ning vaatas valdavalt, kuidas elavad maailma marginaliseeritud ja hüljatud. Küll aga paneb Ortner tähele ka 2000. aastate alguses esile kerkivat kergemat nooti tänapäeva antropoloogias: selleks on *anthropology of the good*, headuse või hüve antropoloogia, mis keskendub sellele, kuidas inimesed üritavad elada nii, et see oleks nende väärtustest lähtuvalt hea elu. Oma etnograafiliste näidete kaudu osutan, et tööantropoloogias lähtutakse nii tumedamast kui ka helgemast poolest.

Tööantropoloogias väljenduvad aga ka antropoloogia üldised alustalad nagu holism, kultuurrelativism ja etnograafiline meetod. Antropoloogi vaatenurk on tavaliselt holistiline. See tähendab, et analüüsi osaks saavad lisaks tööle muudki töötajate elus olulised aspektid, nagu näiteks pere ja kodu, majandamine, religioon, migratsioon jne. Töö on sängitatud teistesse sotsiaalsetesse institutsioonidesse ning seda ümbritsevad muud antud ühiskonnakorraldusega seotud aspektid, nagu näiteks vanuse ja sugude põhine tööjaotus või erinevate ametite palgavahed.

Antropoloogia on oma olemuselt kultuurrelativistlik. See tähendab, et antropoloogi arusaam tööst ei pruugi kattuda sellega, mida ja kuidas tööd uuritavas kultuurikontekstis mõistetakse ning üks arusaam pole teisest kuidagi ülimuslik, lihtsalt teistsugune. Olivia Harris (2007) rõhutab just neid kultuurilisi erinevusi töö mõistmises. Kuigi töö on kultuuriuniversaal, ei peeta seda kõikides ühiskondades judeo-kristlikku traditsiooni jälgides igaveseks nuhtluseks ja kannatuseks. Ilmselt on viimasel seos Vana-Kreeka mõjuga, kuna vanakreeklased pidasid tööd millekski põlastusväärseks, millest väarikas kodanik peaks võimaluse korral hoiduma, keskendudes rohkem aruteludele ja poliitikas osalemisele, tööd aga seostati orjadega. Harris täheldab, et Boliivia *laymid*, keda hispaania vallutajad nägid Maia impeeriumile töötavate orjadena, ei pidanud oma tegevusi sugugi orjatööks, vaid rõõmustasid hoopis töö koos tegemise üle, pidasid tööd anniks ja kingituseks (keskendudes ehk rohkem protsessile kui tulemile). Ka tänapäeval panevad *laymid* kollektiivselt tööle asudes selga pidulikud riided, töö fookuseks on kogukonnaloome. Erinevate

tööde jaoks on *laymide* kõneldavas aimara keeles erinevad terminid, ning kõige kesksam ja austusväärsem neist tähistab härgadega kündmist. Antropoloog Harrise märkmete tegemise töö ei kõlvanud *laymide* meelest aga üldse töö nimetust kandma. Niisiis tuleks peale töö universaalsuse arvesse võtta ka kohalikku, eemilist vaadet tööle.

Antropoloogiline lähenemine töö uurimisele on etnograafiline ning põhineb osalusvaatlusel. Osalusvaatlus tähendab suuremal või vähemal määral kogukonna elus ja töös osalemist ning selle kaasa tegemist. Selline pikema aja, vahel aasta või kauemgi toimuv materjali kogumine aitab uurijal saada pildi igapäevaelust ja -toimetustest, suhete dünaamikast ning paremini mõista, mida inimesed tegelikult teevad, kuna see võib olla üsna erinev sellest, mida nad väidavad end tegevast.

Töö võib olla positiivne ja loov jõud, mille eesmärgipärane praktiseerimine inimest teistest liikidest eristab, kuid töö ja selle eest saadav tasu on kapitalistlikes ühiskondades ebavõrdselt jaotunud ning tema kõikehõlmavuse suhtes tuleks olla kriitiline ning selle tõttu olen ühest kõikehaaravast töö definitsioonist loobunud. Siiski proovin paika panna mõned analüütilised lähtekohad, mis sätestavad, mis töö on ja mida ta pigem ei ole, selle juures silmas pidades, et antropoloogi uuritavatel võib antud küsimuses olla hoopis teistsugune arvamuse. Niisiis üldises plaanis on töö energia kulutamine selleks, et muuta materiat, sotsiaalseid suhteid või ideid ning selle peamiseks eesmärgiks on materiaalse vajaduste katmine. Valdavalt tehakse seda elatise hankimiseks või iseenda kodu, pere ja elu taastootmiseks. Töö ei ole ainult palgatöö, vaid ka kodumajapidamistes tehtav hooletöö, mille üldisemaks, pikemaks eesmärgiks on muuta elu endile ja oma tulevastele põlvedele elamisväärseks. Koos tööst saadava materiaalse väärtusega taastoodab töö ka kogukondade mittemateriaalseid väärtusi. Töö võib olla positiivne ja loov jõud, mille eesmärgipärane praktiseerimine inimest näiteks teistest liikidest eristab, kuid töö ja selle eest saadav tasu on kapitalistlikes ühiskondades ebavõrdselt jaotunud ning tema kõikehõlmavuse suhtes tuleks olla kriitiline. Järgnevalt pakun aga välja üldisemad põhimõtted, millest antropoloogilised tööuuringud lähtuda võiksid ning illustreerin seda etnograafiliste näidetega omaenda tööst.

Töö analüüs pakub sissevaadet globaalsesse ebavõrdsustesse

Marksistlikud lähenemised tööle rõhutavad ebavõrdsusi, mis tekivad sellest, et osal ühiskonnast on kapital ja tootmisvahendid, teised aga peavad oma elu taastootmiseks müüma tööturul kapitalistile oma tööjõudu. Juba aastakümneid on

sotsioloogid-antropoloogid teinud osalusvaatlusi industriaalsetes töökohtades ning just tootvat tööd tehastes peetakse üheks klassikaliseks mikrokosmoseks, kus kapitali ja tööjõu omavahelised suhted igapäevaste väikeste võimuvõitluste käigus läbi mängitakse ning silmale nähtavateks ja käega katsutavateks muutuvad (Burawoy 1982; Dunn 2005).

Klassisuhteid on minu uuritud industriaalses töökohas – kaevanduses – võimalik analüüsida erinevatel viisidel. Näiteks avaldub see väikestes võimu ja vastupanuga seotud mängudes tööpostil: kui Eesti Energia kaevuritele veel tükitöö eest palka maksti, pidid nad ülemustega tihti mängima ajakasutuse kassi-hiire mängu. Kaevurid soovisid töötada võimalikult kiiresti, et teenida võimalikult head palka. Kui nad aga liiga palju tootma hakkasid, tekkis oht, et ülemused langetavad tükitöö ühe tüki hinda. Seetõttu pidid kaevurid töötama mõõdetud kiirusega, mis garanteeris hea äraelamise, aga mitte tükkide devalveerimise. Samuti ei saanud nad töötada nii, et teevad õige hunniku tükke ära ning siis puhkavad mõnusalt, sest siis oleks mäemeister andnud neile lisaks tüütuid ja alandavaid labidatöid. Sellises väikeses tempoga mängimises väljendusid ülemuste kui kapitalistide esindajate eesmärk toota piisavalt kasumit ning kaevurite eesmärk maksimeerida oma sissetulekut, suurendamata töö hulka. Lisaks võis uhkusest, millega kaevurid kirjeldasid seda, kuidas nad ajaga mängisid, välja lugeda teatud agentsust, soovi antropoloogile ning kolleegidele kinnitada, et nad on vaatamata süsteemi jäikusele oma keha, masinate ja tööaja peremehed. Tükitöö süsteem pani aga kaevurid omavahel võistlema ning tekitas potentsiaalse klassipõhise solidaarsuse killustumist. Niisuguseid igapäevase tööprotsessi käigus tekkivaid tillukesi naginaid, tülisid ja tööliste bussis õhku visatud fraase hoolikalt kokku lõimides võis näha, kuidas klass kui abstraktne kontseptsioon väljendub igapäevases tööelus.

Lisaks näitab osalusvaatlus töökohas, kuidas klassipiirid rahvusega kattuvad või ristuvad, nagu näiteks vene rahvusest kaevurite puhul Eestis. Kaevurid rääkisid endast kui tõelise töö tegijatest, samal ajal kui eestlastest kontoriametnikud nende meelest midagi kasulikku ei teinud. Nemed, vene keelt kõnelevad töölised, olid enda sõnul afrovenelased, justkui maa-alused orjad, kes tegid riigis valitsevate sotsiaalsete ebaõigluste tõttu kõige raskemat ja mustemat tööd, see oli samal ajal aga töö, millel oli tõeline väärtus. Siin põimuvad omavahel teatud ajaloolises kontekstis tekkinud klassisuhted, mis joonistuvad välja vastanduses teistele ühiskondlikele gruppidele ning mida taasluuakse läbi igapäevaste interaktsioonide end teisele diskursiivselt vastandades (Kasmir & Carbonella 2008; Thompson 1980).

Kuid selline klassisuhetele ja ebavõrdsustele keskenduv perspektiiv hõlmab ka igapäevasest tööprotsessist laiemat pilti. Laiem poliitikonoomiline perspektiiv aitab analüüsida, kuidas need sotsiaalsete suhete mikrokosmosed on paigutunud laiematesse globaalsetesse võimusuhetesse. Oma laulus "*Londonskii*

tšai” (“Londoni tee”), laulab Šahani külast Karaganda lähedalt Kasahstanist pärit punkbänd Nomady kaevandusõnnetusest Šahani lähedal:

*Ühel töövahetusel mustal
ei pidanud vastu laetoestus.
Lein tuli meie mini-linnadesse.
Varingus surnud kaevurid kanti paradiisi,
kuid midagi ei muutunud, inimesed surid Mittali pärast
ning ainult lusikas kõlises kellelgi Londoni teetassis.*

*Vihmapiisad kukuvad niiskesse maasse,
stepist saab massihaud neile, kes ei naasnud koju.
Peeglid kaetakse kinni,
nende pildid trükitakse kõigis kohalikes ajalehtedes.*

Laulu autor, nüüd invaliidsuspensionil olev endine kaevur Nurik Nurkejev laulab sellest, kuidas kaevurite surm midagi ei muutnud. Kuigi inimesed hukkusid, väljendus see vaid ükskõikses lusikakõlksus kaugel Londonis, kus asus kaevanduste omaniku, terasemagnaadi Lakshmi Mittali rahvusvahelise korporatsiooni ArcelorMittal peakorter. Stepp hakkab küll vihma rohetama, aga saab ka taas kord kaevurite massihauaks ning kohalikul inimesel ei jää muud kui võtta klaasitäis viina ning sellega lahkunud hingedele igavest elu soovida. Nagu Nurik ühendab teetassikõlksu ja muutusteta edasi kulgeva elu, peaks ka pädev tööantropoloog püüdma ühendada erinevaid skaalasisid ja globaalseid punkte.

Seda, kuidas makromajanduslikud sündmused (nagu terase ja söe hinnad maailmaturul) või poliitilised olud (nagu näiteks minu välitöö ajal juba aastakümneid kestnud autoritaarse ja korrumppeerunud president Nazarbayevi loodud riigikord) mõjutavad igapäevatööd ja -olusid, olen uurinud just Kasahstani kaevandusõnnetuste näitel. Aktsiaomanikele väärtuse tootmine on olulisem kui tegeliku tootmise parandamine ja kaasajastamine, selle tõttu ei uuendata varustust ega võeta tööle uusi töölisi, mis tekitab pideva surve ja töötajate puuduse tingimustes töötavatele kaevuritele tihti ohtlikke olukordi. Oma välitöö käigus rääkisin kümnete kaevuritega ning vaatasin olukordi maa all, kus keeratakse metaangaasidetektorid kinni, et mitte raisata aega kaevanduskäikude õhutamisele ja gaasi välja laskmisele ning kiiremini edasi töötada. Kui toimub järjekordne plahvatus, ristuvad selle sündmuse ümber globaalse ebavõrdsuse erinevad tasandid ning tegutsejad: kohalik ja riiklik võim, kapitalistid, ametiühingud ning töötajad oma peredega ja linnaelanikud. Kerkivad üles erinevad arusaamad, mida õnnetuste vältimiseks tuleks

teha või mis on õiglane hind – kui palju hukkunud kaevurite peredele kaotuse kompenseerimiseks tuleks maksta.

Laiemad majandustrendid segunevad igapäevaeluga, kui kaevur, kes üleelatud plahvatusest kunagi ei räägi, järsku ühel õhtul, kui naine kodust ära on, helistab ja ütleb: “Tähistasime siin meestega natuke kütteperioodi algust, nüüd on juba soe sees. Võta takso, tule siia, ma räägin sulle.” Sel õhtul kuulsin, kuidas Igor kaevandusest traumaga pääses, kui sõbrad sisse jäid ja kuidas ta seda traumat edasi kannab ka kümme aastat hiljem. Need rasked kohtumised osutavad hilisemas analüüsis laiematele globaalsetele ebavõrdsustele, mis võivad olla majanduslikud, kuid ka näiteks riskipõhised, illustreerides riskide ebavõrdset jaotumist. Igori-sugused peavad igapäevaselt kannatama palju suuremaid riske ja tervisehädasid kui toonane president või Lakshmi Mittal. Kriitika Mittali ebaperemeheliku ja ebaausa käitumise suhtes kõlab ka kaevandustes ja Šahtinski linna kaevuriperede köögilaudade taga. Minu välitöö ajal korraldas Mittal oma nõole mitmeid miljoneid maksnud pulmapeo, samal ajal kui kaevanduses langesid palgad ja uute töötajate palkamine oli kasinusemeetmena lõpetatud. “Palju see pulm nüüd õigupoolest maksiski? 58 miljonit? Isegi kui me kogu oma elu tööd teeksime, ei teeniks me sellist raha,” kurtsid söerikastusvabriku elektrikud oma lõunapausi ajal. “Siin on praegu peremees (*hozjain*) versus meie, orjad.” Siin kajastuvad globaalsed klassistruktuurid – nagu eesti kaevurid siunasid oma põliselanikest bosse, sai Kasahstani kaevurite rahulolematuse ning vastandumise objektiks globaalsesse eliiti kuuluv Mittal, kelle puhul rõhutati nii ebaõiglast vara jaotamist kui ka jällegi etnilisi erinevusi – igatahes pidasid Kasahstani slaavi taustaga kaevurid ennast paremaks mingisugusest India “baklažaanist”. Muide, võrreldes Eesti venekeelsete kaevuritega oli Kasahstani Euroopa päritolu kaevuritel lisaks ka koloniaalsuhetel põhinev arusaam endast kui globaalses kultuurihierahias kasahhidest kõrgemal asuvast ja tsiviliseeritumast elanikkonnast. Ehk selletõttu ei nimetanud nad ennast kuidagi rassile viitavate nimetustega, küll aga mainisid, et eliit kohtleb neid kui orjasid, pööblit või rämpsü.

Ebavõrdsused kajastuvad ka ajalises perspektiivis: Nõukogude-aegset ühiskonda ei peetud tingimata võrdsemaks, kuid selle ebavõrdsusi loeti talutavamaks. Kuna kaevur oli toona ühiskondlikus hierarhias kõrgemal kohal ning sissetulekuvahed ei ulatunud miljonitesse (Kesküla 2018), mäletatakse Nõukogude aega kui õiglasemat ja võrdsemat ühiskonnakorraldust, kus riik terasetööstuse ja kaevanduse omanikuna oluliselt heaperemehelikumalt käitus kui praegune *hozjain*, ning oma masinate ja tööliste eest hoolitses (Trevisani & Kesküla 2016).

Läbi töö prisma vaatan globaalseid ebavõrdsusi ka oma käimasolevas uurimistöös (Kesküla 2023), mille fookuses on asukohast sõltumatud Läänest pärit töötajad, n-ö diginomaadid. Läänemaailmast soojemates ja odavamates riikides

nagu näiteks Tais oma tööd tehes taastodavad nad koloniaalsuhteid ja neid võib vaadata osana saastavast ja eksploateerivast turismimajandusest. Valged keskklassi noored saavad endale lubada elamist kaunites basseinidega villades, ning nad jätavad oma reproduktiivtöö nagu koristamine, söögitegemine ja lapsehoid kohalikele elanikele, tüütumad palgatööjupid aga odavale virtuaaltööjõule Indias või Filipiinidel. Kuna diginomaadid teenivad elatist valdavalt eurodes ja dollarites, saavad nad viljeleda elustiili, mis on suuremale osale kohalikest elanikkonnast kättesaamatu. Sarnaselt tavaturistidele ei huvitu nad suuremat kohaliku kultuuri või poliitikaga tutvumisest (Thompson 2021). Eriti suured ebavõrdsused olid minu välitöösaarel paiknevate gruppide vahel näha esimese koroonalaine ajal. Hotellides ja restoranides töötanud birma immigrandid kaotasid oma töö ja elatise, ei saanud enam koju raha saata, kuid ei saanud suletud piiride tõttu ka koju minna. Diginomaadide töö aga hoogustus, sest paljud tooted ja teenused kolisid interneti. Turistide lahkudes said nad endale lubada ka aina uhkemat majutust. Kuigi nomaadid abistasid jõudumööda lõksu jäänud birma kogukonda, oli lõhe kahe maailma vahel väga suur.

Samas tuleb küsida, mis on juhtunud globaalsete suurlinnadega, kust need noored professionaalid on kasvavate üürihindade, ränkade töötundide ja langeva töötasu tõttu välja surutud (Woldoff & Litchfield 2021). Paljud suurlinnade Y-põlvkonna esindajad on mõistnud, et kui nad ka endale kalleid avokaadovõileibu ei ostaks, ei saa nad endale siiski kinnisvara lubada ega elada nii hästi nagu põlvkond enne neid. Niisiis võib läbi diginomaadide prisma näha nii globaalseid ebavõrdsusi kui ka põlvkondade-vahelist klassidünaamikat, kus keskklassi noored ei saa endale läänemaailmas enam lubada mõnusat ega stabiilset äraelamist.

Töö on seotud materiaalse ja sümboolse väärtuse loomisega

David Graeberi (2001, 2005) antropoloogiline väärtusteooria väidab, et majanduslik väärtus ja mitte-materiaalsed väärtused ei ole üksteise vastandid, vaid sama kontiinum osad, mida võib omavahel ümber konverteerida ning et erinevad väärtused domineerivad erinevates ühiskondades. Inimesed ei ürita alati oma kasumit maksimeerida ning teistsugused väärtused, nagu ühiskonna tunnustus, võivad olla sama tähtsad. Graeber väidab, et väärtus tekib, kui töö oma kõige laiemas tähenduses realiseeritakse mingis sotsiaalselt tunnustatud vormis (nii materiaalne kui sümboolne). Kui klassikalisel marksistlikul lähenemises tekib väärtus töö kaudu, siis Graeber rõhutab, et väärtus võib olla nii rahaline kui ka mitte-materiaalne ning see on sotsiaalselt konstrueeritud.

Marxi “Kapitali” võib tema meelest vaadata kui püüdu teha sümbolanalüüsi, mis küsib, miks kapitalistliku tootmisviisi puhul väljendatakse töö väärtust palga abil. Tuginedes sellele väidan, et ka kapitalistlikus ühiskonnas on esmane küll sissetulek, aga peale palga on vaja ka sümboolset väärtust või tunnustust.

Sotsialistliku süsteemi kokku kukkumisega endises Nõukogude Liidus ja Ida-Euroopas muutusid ühiskonnas paljud väärtused ning ka see, milliseid töid väärtustati ja tunnustati (Annist 2011; Buchowski 2006). Siin võib tööuurija näha väärtuskonflikte selle vahel, milliseid töid teatud ühiskonnagrupid oluliseks peavad ning kuidas on muutunud suhtumine neisse laiemalt. Suure muutuse on läbi teinud kaevurite töö, mida olen uurinud nii Eestis kui ka Kasahstanis. Nende staatus on langenud nii majanduslikult kui sümboolselt.

Materiaalseid väärtusi vaadeldes selgub, et kuigi kaevurid teenivad siiamaa- ni oma regioonide kõrgemaid palku, ei tunne nad ennast enam nii rikastena kui vanasti, mil kaevuri palk võis õpetaja omast kümme korda kõrgem olla. Vanasti läksid Karaganda söekaevurid palgapäeval lennukiga Almatysse õlut jooma, Kohtla-Järve omad aga taksodega Narva Kreenholmi tüdrukutele külla. “Esimene, kes meil Sompas teleka ostis, oli onu Kolja, kaevur, esimese auto ostis onu Vanja, samuti kaevur,” meenutas üks kaevanduspiirkonnas üles kasvanu. Nüüd ei saa kaevurid aga endale enam lubada kõike, mida hing ihaldab – loomulikult ka sellepärast, et tarbimisvõimalused on suurenenud. Kasahstanis läbi viidud ankeetküsitluse põhjal leidsin, et 50% küsitletud kaevanduse töötajatest oli parajasti laen, mida nad tagasi maksid. Paljudele tundus aga ebaaus, et nii rasket tööd tegev inimene nagu kaevur ei teeni piisavalt raha, et minna poodi ja osta endale kohe külmkapp, kui eelmine näiteks katki peaks minema. Teiste elukutsete esindajatega võrreldes tõi nende amet nüüd vähem palgatulu.

Lisaks oli nende meelest viletsasti mittemateriaalse tunnustusega. Kuid kaevurid arvasid, et neid peaks nende raske töö tõttu endiselt austama, sest nad toodavad ühiskonnale väärtust (Kesküla 2018). Näiteks Vova, kes oli kaevandusinsener ning Šahtinski piirkonna peale Nomady paremuselt teise rokibändi Vremja laulja, tundis suurt uhkust oma sepitsetud laulu üle, mille nimeks oli “Zaboi”, ehk kaevandusesi. Selles kirjeldab ta igapäevast tööd, erinevaid tööriistu, mida kasutavad ning lõpetab heroiliselt:

*ei ole lihtne rikkuse ammutamine Maa sisikonnast,
meid ähvardab sada häda, mis tahavad me tervist õõnestada,
ei, see pole sõda,
aga me läheme jälle nagu lahingusse maaga,
riigi hüvanguks, kaevandusse, kaevandusse.*

Ilmselt saanud inspiratsiooni nõukogude-aegsetest lauludest, kus rõhutati tööd riigi hüvanguks, rõhutab Vova sarnaselt Marxile siamaani kaevurite jaoks olulist eeldust: maa-alustest rikkustest toodetakse väärtus ainult inimtööga. Kuid peale palga vajab see töö sümboolset tunnustamist, respekti, kuna sellega rikuvad nad iga päev oma tervist ning panevad isegi oma elu ohtu. Ja üks neil on õigus ka: kaevuritel on tavaliselt piirkonna keskmisest mehest lühem eluiga, suurem vähki suremus ning kõrgem tööga seotud haiguste määr. Kasahstanis hukkub kaevureid tihti metaangaasi väljapursetes ja plahvatustes. Peale selle rõhutavad kaevurid tihti, et vahetustega töö tõttu ei näe nad kunagi ei päikest ega oma lapsi. Tõsi, peale maa all tehtava vahetuse võtab palju aega ka kaevandusse ja koju sõit – Näiteks Sillamäelt Estonia kaevandusse sõiduks kulub töölisbussiga üle tunni.

Kaevurid leiavad, et neid enam ei austata ning nende tööd ei väärtustata. Seda võib tõlgendada justkui oleks nende koht uutes ühiskondades kustutatud ning nemad oma rahvuse ja ametiga ei mahu enam tunnustatud tööde pjedestaalile. Peale majandusliku kukkumise võrreldes teiste ametitega olid kaevurid kaotanud ka oma sümboolse tähtsuse Nõukogude kangelastena ning industriaalse progressi kehastajatena. Kaevurite töö sümboolset väärtust on muutnud ka rasketööstuse saastav imago, vähene prestiiž ja venelaste positsiooni muutumine ühiskonnas.

Kuid sama häda käes vaevlevad ka Eesti õpetajad. Kolleeg Krista Loogmaga (Kesküla & Loogma 2017) vaatasime lähemalt õpetajate tööd ning kuidas selle ameti väärtus sõltub sellest, milliseid väärtusi kannavad selle praktiseerijad. Domineerivad väärtused muutusid Eestis iseseisvuse kahel esimesel kümnendil aina neoliberaalse turumajanduse kesksemaks ning selle tõttu muutusid prestiižsemaks teised kasumi teenimise viisid kui kaevuri ja õpetaja amet. Eesti õpetajad leidsid, et need pehmed ja hoolivad väärtused, mida nad oma töös tahavad edasi anda, on vastuolus ühiskonna domineerivate materialistlike väärtustega. Sellises olukorras toimus pidev võitlus oma professionalismi ja autonoomia kehtestamiseks. Leidsime, et õpetajate töö on tootev töö, kuna toodab tulevast tööjõudu kapitalistlikule süsteemile, aga ka taastootev, kuna Graeberile toetudes ei ole tegemist ainult tööjõu, vaid kogu inimeseks olemise loomisega (kasvatatakse ja kujundatakse ühiskonna uusi liikmeid ja nende väärtusi). Õpetajad rääkisidki samal ajal materiaalistest ja mittemateriaalistest tunnustustest oma tööle, lisaks rahale on õpetaja töös oluline professionalism, mis kätkeb endas autonoomiat ja ühiskondlikku tunnustust. Mittemateriaalse tunnustusega leidsid õpetajad, et noorte inimestega koos töötamine või lõpetanud õpilase tänu on suured motivaatorid, kuid samas kurtsid nad, et ühiskond ei näe nende töö raskust ning ootab neilt sellist kasvatustööd, mida tegelikult peaksid tegema vanemad (kes on tihti liiga hõivatud või töötavad välismaal).

Samuti leidsid nad, et nende palk on liiga väike. Majanduskriisi ajal, aastal 2010 tehtud intervjuudes olid õpetajad lootusrikkad, et ainult materiaalsete väärtuste domineerimine ühiskonnas taandub ning õpetajate kantavad pehmemad väärtused kerkivad ühiskonnas jälle esile ning sellega koos saab ka uuesti väärtustatud ning materiaalselt ja mittemateriaalselt tunnustatud õpetaja amet.

Töö on laiem kui palgatöö / reproduktiivne töö on töö

Kuna antropoloogid uurivad tööd tavaliselt kui ühte aspekti mingi kogukonna elust, siis satuvad nende vaatlusvälja ka muu töötegemine peale palgatöö. Perekonna, teatud väärtuste ja eluviisi taastootmisega seotud tööd on oluline arvesse võtta ka feministlikust vaatepunktist lähtudes. Niisiis väidan, et töö on laiem kui palgatöö ja reproduktiivne töö on töö.

Kui vaadata, kuidas riikide statistikaametid või Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) arvutavad majandustegevust või tehtud töötunde, saab selgeks, kui suurt osa tegelikust tööst, mis ei kvalifitseeru palgatöök, lihtsalt ignoreeritakse. Samuti keskendub klassikaline marksistlik analüüs vaid n-ö tootvale tööle, mida tehakse väljaspool koduseinu. Kuid 1970. aastate teise laine feministid rõhutasid, et taastootev töö kodudes nagu laste eest hoolitsemine, pere toitmine, kasvatamine ja muu koduhoiuga seonduv on samamoodi osa kapitalistlikust süsteemist, kuna tegeleb tulevase tööjõu tootmisega (Dalla Costa & James 1972). Tollane liikumine nõudis häälkalt palka kodutööde eest (*wages for housework!*) (Federici 1975). Ühiskond peaks tunnustama, et ka taastootev töö on samamoodi materiaali muutmine ja energia kulutamine, ning mitte miski, mida peaks tegema tasuta ja armastuse pärast. Hooletöö ebavõrdne jaotumine sugude vahel eksisteerib pea kõigis ühiskondades ning oli eriti nähtav COVID-19 pandeemia ajal, kus naistele langes veel suurem hooletöö koormus kui tavaliselt. Lisatoidukorrad, kodukoolid ning meestest viletsamad kodukontori tingimused, näiteks elutoas, millest lapsed läbi jooksid, oli paljude naiste igapäev (Brigidi & Mancinelli *et al.* 2020). COVIDi tõttu suurenenud hooletöö on pannud osad emad üldse karjäärist loobuma. Niisiis ei saa tööuurijast antropoloog keskenduda ainult palgatööle, vaid peab tähelepanu pöörama ka formaalsetest töösuhetest väljaspool toimuvale.

Naiste töö ning tootva ja taastootva töö piiride hägustumise lähemaks vaatlemiseks naaseme veel korraks Kasahstani, kaevanduste juurde (Kesküla 2021). Kui kaevurid on söe maa peale toonud, peab selle enne terasetööstuses koksiks või elektrijaamades põletamiseks aherainest puhastama. Seda tööd söerikastusvabrikus olid Nõukogude Liidus traditsiooniliselt teinud naised – tehnikumides

olid tüdrukute grupid, kes õppisid söerikastamise tehnoloogiaid. Viis kuud oma aastasest Kasahstani välitööst veetsin söerikastajatega kül-külje kõrval töötades. Neljas brigaadis, kes vahetustega tööl käisid, töötas umbes 12 naist, igäihe ülesandeks oli teatud tehnoloogia toimimise kontroll ja reguleerimine vastavalt vabrikusse tulnud söe omadustele. Kuid 1980. aastal ehitatud vabrik oli vana, nagu ka tehnoloogia, mida seal kasutati. 1990. aastate lõpus Mittali erastatud vabrikusse oli aastate jooksul vähe investeeritud – tehnoloogiat ei uuendatud ja kõik vaikselt lagunes. Osasid süsteeme, mis olid varem olnud automatiseeritud, tuli nüüd käsitsi reguleerida. See aitas söerikastajatel esitleda end endiselt tehnilise eksperdina – isegi kui nende tööd ei hinnatud enam niivõrd väärtuslikuks oskustööks kui Nõukogude ajal (kuid ka siis ei olnud söerikastajate töö kunagi sama hinnatud kui meestest allmaakaevurite oma).

Ent tänapäeval tuli vabriku naistel peale tehniliste protsesside juhtimise teha ka palju niisugust tööd, mis varem nende tööülesannetesse ei kuulunud ja mida võib liigitada justkui taastootvaks “naiste tööks” – puhastamine, kaunistamine, koristamine. Kuna konveieri lindid ja masinad olid vanad, pudenes sealt maha palju söetükke, mida tuli labidaga uuesti tagasi konveierile kühveldada. Kogu vabrik, hiiglaslik 30korruseline süsteem töötas vee baasil – vesi ringles erinevate korruste vahel ning aitas erinevates mehhanismides erineva suurusega söetükke kivimitest eraldada — seetõttu kogunes vabriku põrandatele “mõnus” paks söemudakiht, mille eemaldamine oli jällegi naiste töö. Selleks tuli võtta voolik külma veega ning hakata tekitama jõesängi sarnast süvikut mudamere sisse, mis omakorda viis väikese auguni põrandas, mille kaudu siis muda alla, järgmisele korrusele lasti. Muda eemaldamata jätmisel oleks masinad seiskunud. Veel käis naiste töö hulka pidev lupjamine. Peale tööohutusega seotud põhjuse, et söetolm seal ei settiks ega tekitaks plahvatust, oli sel ka teine põhjus. Vabrikus käisid pidevalt igasugused komisjonid ja auditid, kuid tööohutusnõudeid ei jälgitud ja kõik lagunes (näiteks pidi sütt kühveldama liikuvale konveierlindile, mis oli täiesti tööohutusnõuete vastane). Selletõttu tahtis uus direktor, et vabrik näeks vähemalt ilus välja ning palus kõigil potjomkinist etendada ning osadel korrustel, kus komisjonid mööda käisid, seinad ja torud lumivalgeks lubjata, et oleks *porjadok* ja *tšistota* (kord ja puhtus). Loomulikult muutus kõik jälle hetkega mudaseks ja söetolmuseks ning naiste 12tunniste vahetuste ajal said valdavalt 50 ringis töölised vaevalt maha istuda, sest peale tehnoloogia jälgimise tuli kogu aeg koristada ja kaunistada.

Vahel ütlesid ülemused isegi, et mis me sellest masinast siia sütt koristama toome, las parem *babad* koristavad. Pealegi peideti töötajad komisjonide käimise ajaks ära, ning pandi dispetšeriruumi kõige noorem ja ilusam töötaja, sest teisi pidas juhtkond *babadeks*. Seda sõna võiks tõlkida *eidena* – väheharitud, kindlasti mitte seksuaalselt atraktiivne naine. Söerikastajate kui tehnoloogiliste

ekspertide töö oli vana vabriku käimashoidmiseks keskne, kuid mingil post-sotsialistlikul hetkel koos töötajate endi vananemisega olid spetsialistid järkjärgult ümber defineeritud memmedeks, kes teevad puhastamise-koristamise taastootvat tööd ega kvalifitseeru selle tõttu enam tootjateks, spetsialistideks.

Huvitav on siinkohal ka justkui kahekordne taastootev töö. Pärast oma 12tunnist tööd läksid need naised koju ja pärast öövahetust said nad harva magada, vaid hakkasid koristama, süüa tegema ja muude majapidamistöödega tegelema. Tihti olid nende abikaasadeks kaevurid, keda peeti pere tegelikeks leivateenijateks, kelle eest oli vaja vääriliselt hoolitseda. Olid veel aiamaad ja tänamatud täiskasvanud lapsed, kes kodus kõik söögi ära söid ja nõud pesemata jätsid või lapselapsed, kes vajasid hoidmist. Sellist hooletööd näeb antropoloog kui kaevanduskogukonna ja vabriku taastootmise olulist tööd. Vabriku kasinuskapitalismi tingimustes selline taastootev töö vabrikusse imbunud. Nii vabrikus kui ka kodus ning hoolekandeesutustes nagu haiglates ja vanadekodudes on selline töö tavaliselt naiste kanda, halvasti tasustatud ning nähtamatu. Nähtamatu töö, mis taustal toimub, ning elu ja tehase masinavärgi käigus hoiab, on sageli varjatud, ning sellega seotud sotsiaalse õigluse ja võrdsuse küsimusi tihti ei märgata, kirjutavad Susan Leigh Star ja Anselm Strauss (1999: 20).

Inimene loob iseennast ümbritsevat kehalise tööga

Fenomenoloogias lähtuvad antropoloogid arvavad, et kehastatud teadmine on teadmine, mis ei ole kaasatud ainult materiaalsesse kehasse, vaid meelde, kehasse ja keskkonda. Peale tööst saadava materiaalse väärtuse või sümbolsete väärtuste väljendub töö materiaalsus ka inimkehade füüsilises, ainelises kogemuses. Subjektide-vahelisus hõlmab endas peale inimeste omavaheliste suhete ka suhteid asjade, materia ja inimeste vahel.

Marx väidab, et panustades aega ja energiat teatud eseme valmistamiseks, muutub see ese töötajaja keha pikenduseks. Töötades inimene ei hangi mitte ainult elatist, vaid toodab ja taastoodab eluviisi, identiteeti ning kuuluvust. Fenomenoloogilist lähenemist viljelev antropoloog Michael Jackson (2007: 70–71) arendab seda mõtet edasi: justnagu inividid räägivad, identifitseerivad end teiste inimestega, annavad end teistele inimestele või kaovad nendesse – samamoodi ehitades maju, valmistades tööriistu, harides maad või kirjutades raamatut räägivad inimesed sellest, kuidas nad on oma südame sellesse pannud ning investeerinud oma aega ja energiat. Sellel tõttu on mõistetav, et inimesed inimlikustavad asju, mille kallal nad töötavad. Paljudes kultuurides on subjektide-vaheline suhe inimeste ja maa, inimeste ja maskide, elavate ja surnute vahel loomulik.

Niisugust äärmiselt kehalist ning subjektide-vahelist suhet olen proovinud tähele panna oma välitöödel rasketööstuses. Kaevandusmasinad on ennekõike kaevurite toitjad, kuid samamoodi nende kehade pikendused, elavad asjad, millel on oma iseloom ja tujud, millega peab arvestama. Kaevanduse ettearvamatud geoloogilised olud, tolm, müra, söe materiaalsus, niiskus, puurmasina vibreeriv tool, kehasse kodeeritud viis hoida labidat kõige efektiivsemalt vajavad kõik tähelepanu, et selle töö iseloomust aru saada. Ega masin või söetolm päriselt elus ole, aga igapäevane nendega opereerimine kehalisel tasandil loob töötaja ja materiaali vahel teatud ühendava seose. *“Priroda jest’ priroda* (loodus on loodus),” ütlevad kaevurid geoloogiliste tingimuste ettearvamatusel kohta, kus vahel aitab kogemus, kuid vahel tähendab kogemus liigset kehalist enesekindlust, aastatepikkusest sama töö tegemisest tulenevat enesekindlust, mis nii mõnelegi mehele saatuslikuks saab.

Minu diginomaadide välitöö kehalisus väljendub püüus mõista subjektide-vahelist suhet, mis tekib nomaadi ja tema kasutatavate erinevate tööaega korraldavate arvutiprogrammide vahel, kuidas teatud digitaalsetest lahendustest saab nende igapäevasel kasutamisel töötaja identiteedi osa, kesksete väärtusete kandja ning tegevuste struktureerija (nt Cook 2020). Pean ütlema, et kuna tööstusliku töö füüsilisus ja ebamugavus, ehk ka eksootilisus on palju kergemini märgatav, kui see, kuidas istume arvuti taga või kuidas alustame vestlust teise sama vana globaalse keskklassi inimesega, siis pean kaugtöö tegijate kehade ja materiaali suhte uurimisel oluliselt rohkem tähelepanu teritama ja keskenduma. Arvutiga töötaja on justkui nii palju igavam ja tavalisem kui kopplaaduriga töötaja, et igapäevaste subjektide-vaheliste suhete nägemiseks peab siin iseendale meelde tuletama, et tuleb pähe panna antropoloogiprillid ning vaadata loomulikuna näivat tegevust kui midagi uut ja võõrast.

Üks aspekt, mille kehalisusele veel diginomaadide puhul keskendunud olen, on töö globaalsest iseloomust tulenev töötamine veidratel kellaaegadel. Vahe-tustega tehasetöölise ja kaevurite kohta tean hästi, et nende kehakellad on täiesti sassis, aga kuidas erineb see sellest, kui tuleb kell kolm öösel ärgata, et oma idufirma potentsiaalsele investorile oma äriideed tutvustada? Või kui töökaaslased on teisel pool maailma ning pikad koosolekud, kus pead olema keskendunud, toimuvad pidevalt tavatöötundidest erinevatel aegadel ning sunnivad tavalisest päevasest töörütmist loobuma? Minu autoetnograafiline uurimus ühest diginomaadide kogunemiskohast Mehhikos Eestisse töötades näitas, et kui rohkem kui kord nädalas öötundidel koosolekuid pidada, kahandas see järgmise päeva tootlikkust isegi siis, kui unetunnid hiljem täis said, ning ma taju-sin ümbritsevat maailma tavapärasest erinevalt. Samuti täheldasin kehaliselt kogetud metsikut adrenaliinivoolu, kui peatselt läheneva granditaotluse tähtaja valguses algas globaalne vahetustega töö. Milline põnevus, hasart ja rahulolu

efektiivsest töökorraldusest tulenes sellest, et sain edasi töötada, kui Eesti juba magas, ning hilisõhtul oma 'vahetuse üle anda', kui kolleegid teisel pool maakera ärkasid. Kuid ajavahest tulenevad kehalised kogemused tähendavad peale väsimuse ja elevuse ka süütunnet või hirmu tähtsatest otsustest kõrvale jääda. Samuti muutuvad kaugtöö ja ajavahede puhul jällegi üliolulisteks tööd ja töökogemust vahendavad tehnoloogiad. Google'i kalender, Zoom ja Doodle vajavad harjutamist, et mõista, millises ajatsoonis kohtumisi täpselt paika panna. Kui traditsioonilise vaikse ülikoolikabineti asemel tuleb koosolekuid pidada lärmakast koostöökontorist, siis aitavad vaid spetsiaalsed kõrvaklapid. Vaatamata aina intensiivistuvale maailmaülesele tööjaotusele ning maailmale, mis ei maga mitte kunagi, on töötajatel endiselt kehad, mis funktsioneerivad paremini päevasel ajal, mis väsivad ja vajavad puhkust. Tehnoloogia võib siin küll aidata õigel ajal koosolekule jõuda ning unepadjad ekraanil silme alt ära retušeerida, kuid ei suuda siiski lõpuni kaotada ka vaimse ja digitaalse töö kehalist iseloomu.

Lisaks mõistsin mingil hetkel tööuurimise holistilisusele mõeldes, et diginomaade uurides ei väljendu kehalisus ainult nomaadide kombel tundide kaupa arvuti taga istumises, vaid minu välitöö puhul pandeemiaaegse ebakindluse ja ärevuse kehalises tajumises sarnaselt sellele, mida tundsid mu uuringu-partnerid. See väljendus ebamugavustundes, mis haaras nii mind kui ka introvertsemaid nomaade, kui piirangute leevenedes korraldati ühe Tai saare koostöötamiskontoris tutvumismänge ning haavatav-olemise õhtuid, kus tuli endast ja oma äriideedest võõrastele inimestele rääkida. Kehalisus tähendas sarnaselt teistele dengue palavikku haigestumist, ning mootorrattaõnnetuse läbi elamist ning sellest jäänud kehalisi mälestusi ja füüsilisi arme, mida võiks peaaegu et lugeda antropoloogi tööga seotud riskiks (*occupational hazard*).

Tööd tuleb kritiseerida ning otsida töö vähendamise erinevaid vorme

Töö uurimisel on oluline võtta kriitiline positsioon ning meeles pidada, et peale töö ja töö puudumise peaksime me küsima, miks me üldse niipalju tööd teeme ja kas kuidagi vähema tööga läbi ei saaks. Siin on mind inspireerinud filosoof Kathi Weeks (2011), kes seletab, et peaksime küsimuse alla seadma, miks vaatamata töötusele ja prekaarsusele on protestantlik tööeetika ikka veel nii domineeriv. Ta väidab, et peale struktuuriliste põhjuste nagu madal töötasu paneb meid palju töötama ka siiaaani läänemaailmas (eriti USAs) domineeriv tööeetika ning inimese väärtustamine ainult (palga)tööd tegeva indiviidina.

Meie eesmärk teadlastena on seada kahtluse alla töö kesksus ja kõikehõlmavus meie eludes ning kõigutada arusaama protestantlikust tööeetikast kui millestki loomulikust ja vältimatust.

Antropoloog Marshall Sahlins on oma teoses “Kiviaja majandus” (1974) kaas-aegset kapitalismi kritiseerides näidanud, et kütid-korilased said traditsiooniliselt enda ära elatamiseks hakkama palju vähemate töötundidega kui tänapäevane tehnoloogiat kasutav inimene. Samuti ei tundnud nood, et neil millestki pidevalt puudu on, kuna ka nende vajadused olid väikesed. Sellele vastupidist, konstantset töötundide suurenemist, näitab aga tänapäeva antropoloogi James Suzman oma teoses “Töö: meie ajakasutuse ajalugu” (2021). David Graeber alustab oma kultusartikli staatusesse tõusnud mõtisklust “Bullshit jobs” (ehk jampstöö, 2013) mõttega sellest, et majandusteadlane Keynes’i arvutuste järgi peaksime me praeguseks ajaks arenenud läänemaailmas tehnoloogia arengu tõttu hakkama saama 15 töötunniga nädalas (justkui kütid-korilased), aga selle asemel on meid oma haarmetesse tõmmanud kõikjal vohav üsna mõttetetu ja mitte midagi tootev töö. Tööd kritiseeritakse selle tõttu, et ta on prekaarne või kõigile ei jätku seda piisavalt, et protestantlik tööetika on olemas isegi seal, kus töökohti enam ei ole, et töö sisu on jamps ning takistab meid tegelemast olulisemate asjadega, näiteks kriitiliselt (kogukonna)poliitikas osalemisega. Töökriitika tuletab meile meelde, et ka molutav inimene on väärtuslik olend ning baaselatise teenimiseks võiksime mõelda hoopis kodanikupalgale. Üks olulisemaid ‘töö lõpu’ filosoofe Andre Gorz (1999) ütleb, et töökriitika ning püüd vähema töö poole on seotud ajapoliitikaga (*politics of time*), küsimustega, kellele tegelikult kuulub meie aeg ja kes paneb paika, kuidas seda kasutame. Lisaks on ta kirjeldanud tööst eristuvaid *autonoomseid tegevusi* kui neid, mida ei tehta vajaduse pärast vaid lihtsalt tegemise pärast, kus tegemise protsess on sama oluline kui tegemisest tulenev väljund, ning mille tulemit ei kaubastata, et seda kapitalistlikus ühiskonnas kasumlikuks teha. Selliseid autonoomseid tegevusi, mis ei ole töö, vaid näiteks hobid ja kogukonnategevused, peab töö koloniseeriva iseloomu eest igati kaitsma. Siiski ütleb Weeks, et ega me töö praeguste vormide kritiseerimise tõttu töötegemist täiesti ära jätma pea, kuid peame tekitama ühiskondliku ja kultuurilise liikumise, mis ütleb lahti tööst kui keskseimast moraalsest kohustusest, ühiskondliku elu keskmest, mille põhjal jagatakse kodanikuõigusi (Weeks 2011: 99).

Kuid kui kõik keskmiselt aina rohkem töötavad, siis kust leida neid, kes ei ela esmaspäevast reedeni, üheksast viieni rütmis? Ina Reichenbergeri (2017) turismiantropoloogiline uurimus on üks esimesi diginomaadidele keskenduvaid artikleid. Ta kirjeldab neid kui noori professionaale, kelle info- ja kommunikatsioonitehnoloogia (IKT) põhine töö lubab neil olla asukohast sõltumatud ning kes viljelevad reisimisel põhinevat elustiili, kuna peavad ühe koha põhist

üheksast viieni elu liiga piiratuks. Nende meelest iseloomustab tavaelu vöörandumine ning liiga vähe vaba aega ning nad üritavad üle saada töö ja vaba aja dihhotoomiast ning viljeleda elu, kus mõlemad aspektid on tähendusrikkad ja arendava elu jaoks võrdselt olulised.

Minu 2020. aasta pandeemia esimese karantiini ajal ja järel tehtud uurimustöö Tais keskendub uudselt just diginomaadide suhtele tööga. 17 intervjuud ning viie kuu pikkune osalusvaatlus juba mõnda aega seda eluviisi viljelenud ning erialases maailmas kindlalt kanda kinnitanud nomaadidega näitas, et tööpoolest töötasid nad üldiselt vähem kui 40 tundi nädalas, olid väga uhked selle üle, et neil on paindlikkus ja vabadus omaenda töötunde seada. Tihti mainisid nad eneseabiguru Tim Ferrissi raamatut “Neljatunnine töönädal” (2009), mis innustab lugejaid oma igavat elu ja rutiinset tööd sinnapaika jätma. Ferriss näitab, kuidas allhanke korras välja anda oma kõige tüütumad ja ajamahukamad ülesanded, ülejäänud automatiseerida ning kuidas mitte oodata pensionini, vaid elada kohe sisukat ja mõnusat elu.

Sellest inspireeritud diginomaadid ei rääkinud kunagi sellest, nagu töötaksid nad väga pikki tunde ega öelnud, et teevad kõvasti tööd. Kui kaevurid nägid, et nende panus ühiskonda tuleneb just nende raskest tööst, siis diginomaadid arvasid, et rasket tööd ja pikki tunde teevad ainult need, kes pole endale veel produktiivsuse nippe selgeks teinud. Erinevad tehnoloogilised planeerimismeetodid, kuid ennekõike just vabadus valida, millisel hetkel nad tööd teevad, pidades silmas, millal nad on produktiivsemad, oli nomaadide töökorralduse võtmeks (vt ka Cook 2020). Kuid minu materjal näitab ka selgesti, et üldiselt domineerivast tööeetikast ei ole nii lihtne lahti ütelda.

Rõhutades ühest küljest küll vabadust, tundsid uuritud asukohast sõltumatud töötajad siiski süütunnet ja muret, ega neid äkki laisaks peeta. Näiteks rääkis ühel palaval juunipäeval kui liikumispiirangute rangem osa oli üle elatud ja võisime jälle koguneda, ühe Ameerikast pärit diginomaadiga, kes õpetas elatise teenimiseks hiina õpilastele inglise keelt ning tegeles tarneahela-konsultatsioonidega. 27aastane Jon seletas, et tema päev algab üsna mõnusalt, kui ta ärkab, hüppab basseini, loeb ajalehed läbi, sõidab natuke saare peal ringi ja hangib endale toitu, sööb lõunat ja teeb siis lõunauinaku. Töö algab tavaliselt pärastlõunal, kui hiina lapsed koolist koju jõuavad ning oma lisatunde tegema hakkavad. Kui hakkasime rääkima lõunauinaku mõnudest, pidas ta vajalikuks end siiski õigustada. “Mõnedes kultuurides peetakse lõunauinaku tegemist laiskuse märgiks, kuid teadusuuringud näitavad, ei pärast lõunauinakut on inimesed palju produktiivsemad,” seletas ta, liikudes ikkagi diskursusesse, mis rõhutab, et üks õige inimene peab olema produktiivne. Paljud nomaadid pidid endale iga päev kinnitama, et ei ole laisad ning jõudeajaga käis kaasas ka vajadus sellist elustiili õigustada. Kui nomaad pole kontoris ning teeb oma

tööd kusagilt meeldivast kohast, on süütunne ja küsimused sellise käitumise moraalsuse üle kerged tekkima ning füüsilistes ning *online*-kogukondades otsitakse teistelt nomaadidelt kinnitust, et valitud eluviis on legitiimne, isegi kui koju maha jäänud vanemad ja sõbrad seda ei mõista ja halvaks panevad. Samas näitasid minu intervjuud, et nomaadid olid kindlad: asukohast sõltumatu töö muutub aina levinumaks. Vahel olid nad sellise elu vabadust ja võimalusi kirjeldades naiivsed – tihti on tegemist noorte üksikute inimeste või paaridega ning küsimused elukaarest ja reproduktiivtööst ei haakunud nende analüüsiga asukohast sõltumatust tulevikutööst. Sellele vaatamata usun, et isegi kui tegu on privilegeeritud keskklassi noortega, on tähelepanuväärne nende püüd töötgemist reformida ning seada kahtluse alla elu täitmine tööga. Eks tulevadki paljud uuenduslikud ideed neilt, kellel on võimalus katsetada ja praktikate muutmisega luua ka väärtuste muutus, mis võib esile tuua positiivse nihke selles, mida peetakse normaalseks tööajaks ja töötamise viisiks.

Kokkuvõte

Kindlasti pole töetnograafias ühte kindlat ja äraproovitud retsepti, mis töötaks iga teema ja konteksti puhul ning minu pakutud printsiibid tulenevad nii postsotsialistlikust ja globaalsest kontekstist, milles minu uuritavad toimetavad, kui ka mu enda eeskujudest antropoloogias ja juhendajatest. Siiski usun, et need välja toodud mõtted kajastavad ka üldisemalt antropoloogia hetkeseisu, kus tooni annab tumedus ja keskendumine kannatustele, mida saadavad ka heledamad noodid.

Postsotsialistlikud tööstuslinnad oma kiirete muutuste traumaga on paratamatult täis inimesi, kes kannatavad, kuna on kaotanud töö, kaotanud oma töö prestiiži, kellele või kelle lastele ei leidu uue majandusloogika tõttu enam kohta. Sissetallatud rada kannatava subjekti juurde tõmbab antropoloogi alati valusate teemade juurde. Tihti tunneme, et just selliste kannatavate elude paberile vormimine on meie kõige väärtuslikum panus.

Antropoloog Joel Robbins, kes helgema, headuse antropoloogia esile kerkimist tähele pani, rõhutab, et selline antropoloogia peaks tõsiselt võtma, mida inimesed ise oma maailma kohta ütlevad. “Kui osa headuse antropoloogia eesmärgist on anda meie distsipliinile tagasi selle võime seada kahtluse alla meie enda versioonid tegelikust, siis peame andma oma käsitlustes ruumi teiste elude ambitsioonikatele ja idealiseerivatele aspektidele” (Robbins 2013: 458). Teiste kantud väärtused ja pürgimused, olgu see siis ametiga seotud uhkus või professionalism, või (nagu diginomaadide puhul) julgus katsetada täiesti uutmoodi suhestumist tööga, panevad mitte ainult nägema maailma teisest

perspektiivist kui meie enda oma, vaid ka seadma kahtluse alla, kas meie arusaamine sellest, mis on õige ja hea, on ikka ainuõige. Kas tõesti peame alati töötama samast kohast ja samamoodi nagu kõik teised meie ümber, või tuleks küsida, kuidas saame etnograafiast inspireerituna luua endale veelgi paremat elu? Kas Kasahstani rasketes tingimustes, aina vähemate inimestega ja pikemaid töötunde nõudev kurnamiskapitalism on tuttav ka teistes töövaldkondades ning mis saab selle vastu teha? Nii kohtuvad ebavõrdsuste, väärtuste, kehaline ning utopia antropoloogia nii kannatuste kui headuse antropoloogiaga, mida meie teadusharus viljeletakse.

Antropoloogiale on töö uurimises iseloomulik etnograafilise meetodi kasutamine ja pikka aega kestev osalusvaatlus kogukonnas, teatud holism, kus töö kohtub muude ühiskonna aspektidega ning erialasse sügavalt juurdunud kultuurrelativism, mis rõhutab, et vaatamata artikli alguses paika pandud üsna universaalsele definitsioonile erineb töö ja tema väärtus kultuuriruumi. Samas soovin rõhutada ka töö universaalsuse potentsiaali interdistsiplinaarseks uurimiseks. Antropoloogia oma eespool välja toodud tööuurimise põhimõtetega on vaid üks väga väärtuslik tahk, mille kaudu tööd vaadata. Selleks, et saada veelgi parem ülevaade töö ebavõrdsustest, erinevatest variatsioonidest, kehalisusest, ning kriitikatest, olen siingi artiklis laenanud lisaks antropoloogidele filosoofide ja sotsioloogide mõtteid. Usun, et eriti uusi tendentse ning töö arengut on viljakas vaadelda koos kolleegide folkloristide, juristide, geograafide ja majandusteadlastega, et panna kokku terviklikum pilt. Selline distsipliinide ülene üksteisemõistmine ning mõistete tõlkimine on tihti peale küll raske, kuid niivõrd komplekssete kultuuriuniversaalide puhul ilmselt vältimatu.

Tänuõnad

Artikli valmimist on toetanud PUT 1263 “Tööohutuse poliitökonoomika töösuses: sotsiaalantropoloogiline perspektiiv”.

Kirjandus

Annist, Aet 2011. *Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas*. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Brigidi, Serena & Mancinelli, Fabiola & Leyva-Moral, Juan M. & Bieto, Marta Ausona 2020. *The dignity of time; contradictions of work and care for middle class working mothers* (<https://www.solidarityandcare.org/es/stories/essays/the-dignity-of-time-contradictions->

of-work-and-care-for-middle-class-working-mothers?fbclid=IwAR0KjdEEjoh_au-aBlhIs saJpjCdrQ4D0Sr2DceCGzLile3qexKeAKbeGc8 – 02.02.2023).

Buchowski, Michal 2006. The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother. – *Anthropological Quarterly* 79 (3), lk 463–482 (DOI:10.1353/anq.2006.0032).

Burawoy, Michael 1982. *Manufacturing consent: Changes in the labor process under monopoly capitalism*. Chicago: The University of Chicago Press.

Cook, Dave 2020. The freedom trap: digital nomads and the use of disciplining practices to manage work/leisure boundaries. – *Information Technology & Tourism*, lk 1–36 (DOI:10.1007/s40558-020-00172-4).

Dalla Costa, Mariarosa & James, Selma 1972. *Women and the Subversion of the Community*. Falling Wall Press.

Dunn, Elizabeth 2005. Standards and Person-Making in East Central Europe. – Ong, Aiwha & Collier, Stephen (toim). *Global Assemblages: Technology, Politics and Ethics as Anthropological Problems*. Oxford: Blackwell Publishing, lk 173–193 (DOI:10.1002/9780470696569.ch10).

Federici, Silvia 1975. *Wages against housework*. Falling Wall Press Bristol.

Ferriss, Timothy 2009. *The 4-hour workweek: Escape 9-5, live anywhere, and join the new rich*. New York: Harmony.

Gorz, André 1999. *Reclaiming Work: Beyond the Wage-based Society* 78. Cambridge: Polity.

Graeber, David 2001. *Toward an anthropological theory of value: the false coin of our own dreams*. New York: Palgrave.

Graeber, David 2005. Value: anthropological theories of value. – Carrier, James (toim). *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, lk 439–454 (DOI:10.4337/9781845423469.00043).

Graeber, David 2013. On the phenomenon of bullshit jobs. – *Strike! Magazine*, lk 10–11.

Harris, Olivia 2007. What makes people work? – Astuti, Rita & Parry, Jonathan & Stafford, Charles (toim). *Questions of anthropology* 76. London: Berg, lk 137–166.

Jackson, Michael 2007. On the Work of Human Hands. – Jackson, Michael (toim). *Excursions*. Durham & London: Duke University Press, lk 61–79.

Kasmir, Sharryn & Carbonella, August 2008. Dispossession and the Anthropology of Labor. – *Critique of Anthropology* 28, lk 15–25 (DOI:10.1177/0308275X07086555).

Kesküla, Eeva 2018. Waste people/value producers: ambiguity, indeterminacy and post-socialist Russian-speaking miners. – Alexander, Catherine & Sanchez, Andrew (toim). *Indeterminacy: Waste, Value and the Imagination*. London and New York: Berghahn, lk 112–133.

Kesküla, Eeva 2021. Austerity, skill and gendered work in Kazakhstan's heavy industry. – *Journal of the Royal Anthropological Institute* 27 (4), lk 928–948 (DOI:10.1111/1467-9655.13612).

Kesküla, Eeva 2023. Protestantlik eetika ja lõunauinaku vaim: diginomaadid ja töö. – *Vikerkaar* [ilmumas].

Kesküla, Eeva & Loogma, Krista 2017. The value of and values in the work of teachers in Estonia. – *Work, Employment and Society* 31 (2), lk 248–264 (DOI:10.1177/0950017016676436).

Ortner, Sherry B. 2016. Dark anthropology and its others: Theory since the eighties. – *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 6 (1), lk 47–73 (DOI:10.14318/hau6.1.004).

Reichenberger, Ina 2017. Digital nomads – a quest for holistic freedom in work and leisure. – *Annals of Leisure Research* 21 (3), lk 364–380 (DOI:10.1080/11745398.2017.1358098).

Robbins, Joel 2013. Beyond the suffering subject: toward an anthropology of the good. – *Journal of the Royal Anthropological Institute* 19 (3), lk 447–462 (DOI:10.1111/1467-9655.12044).

Sahlins, Marshall David 1974. *Stone Age economics*. London: Tavistock Publications.

Star, Susan Leigh & Strauss, Anselm 1999. Layers of silence, arenas of voice: The ecology of visible and invisible work. – *Computer supported cooperative work (CSCW)* 8 (1–2), lk 9–30.

Suzman, James 2021. *Work: A Deep History, from the Stone Age to the Age of Robots*. New York: Penguin.

Thompson, Beverly Yuen 2021. *Digital Nomads Living on the Margins: Remote-Working Laptop Entrepreneurs in the Gig Economy*. Bingley: Emerald Group Publishing.

Thompson, E. P. 1980. *The making of the English working class*. London: Gollancz.

Trevisani, Tommaso, & Kesküla, Eeva 2016. *Longing for the “ideal” khozyain (owner): Visions of good management and leadership in a steel and coal company in Kazakhstan*. Paper presented at the EASA 2016 conference “Anthropological legacies and human futures”, Milano Bicocca, 20–23 July 2016.

Weeks, Kathi 2011. *The problem with work: Feminism, Marxism, antiwork politics, and postwork imaginaries*. Durham & London: Duke University Press.

Woldoff, Rachael A. & Litchfield, Robert C. 2021. *Digital Nomads: In Search of Freedom, Community, and Meaningful Work in the New Economy*. New York: Oxford University Press, USA.

Summary

Anthropological view of work: Contemplations about miners and digital nomads

Eeva Kesküla

Associate Professor of Social and Cultural Anthropology

School of Humanities, Tallinn University

Eeva.Keskula@tlu.ee

Keywords: anthropology of work, corporeality, ethnography, gender and work, inequality, value and work, work

This article gives an overview of how to research work and labour from an anthropological perspective. Based on the examples of my ethnographic research with miners, teachers and digital nomads, I show how the anthropology of work is based both on the dark anthropology of suffering and the dispossessed as well as the anthropology of the good. Anthropology of work, like anthropology in general, is characterised by a holistic approach, cultural relativism and the ethnographic method. I present five points that I have developed in my own research. First, based on the political economy approach, I argue that at the core of the anthropology of work are global inequalities and their everyday expressions at the workplace. I bring examples of my work in an underground mine in Estonia where miners try to regulate and control the tempo of everyday work while the managers try to make them work faster and more, and how such micro-tempo of the everyday is an expression of larger class structures. I also bring an example of the overlap of class and ethnicity among working-class Russian speakers in Estonia. I then discuss how anthropologists also consider the wider political-economic dimension as the industrial accidents in a Kazakhstani coal mine are affected by the global economic situation as well as global inequalities. Secondly, following David Graeber, I argue that work should be studied as producing both material value and immaterial values. I discuss how miners find salary and respect for their job both important and how Estonian teachers produce value in the future labour force and values as the moral base of society simultaneously and feel that they should be given both a decent salary and an immaterial value expressed in their autonomy and professionalism for their work. In neoliberal Estonia, where different values dominate and other professions are more appreciated, they claim to be lacking both. Thirdly, I argue that anthropological research looks at work from a wider perspective than just paid employment and considers also reproductive work. I bring an example of the transformation of women's work in a Kazakhstani coal processing plant where the specialist work of regulating the production process has gradually been taken over by cleaning work akin to domestic reproductive tasks, invisible and unappreciated. Fourthly, I emphasise the embodied nature of work and how it creates intersubjective relations between bodies and inanimate objects such as machines or computer programmes. Finally, anthropology as a discipline that does not take the status quo for granted, is a good tool for questioning the centrality of work and dominance of the Protestant work ethic in the contemporary capitalist world. Based

on the example of my work with digital nomads, I discuss how these young professionals knowingly decrease their work hours and are trying to spend their time on other pleasant non-commodified activities. Despite this, it is hard to completely denounce the dominant Protestant work ethic. I conclude by calling for both dark and utopian anthropology of work and more interdisciplinary collaborations.

Eeva Kesküla on Tallinna Ülikooli antropoloogia dotsent, kelle peamine uurimisvaldkond on tööantropoloogia. Ta on teinud pikaajalisi välitöid venekeelsete kaevurite hulgas Eestis ja Kasahstanis ning kirjutanud postsotsialistliku töölisklassi elust, soopõhisest tööprotsessist rasketööstuse erinevates tootmisrežiimides ning ametiühingu poliitikast. Tema Eesti Teadusagentuuri grant keskendus tervisele ja tööohutusele rasketööstuses. Hetkel uurib ta asukohast sõltumatuid töötajaid (diginomaade) ning seda, kuidas COVID-19 pandeemia muutis tööpraktikaid ja kaugtööd. Ta analüüsib kriitiliselt, miks me nii palju töötame ning kuidas tulevikutöö võiks välja näha. Lisaks uurib ta rohepöörde mõju Ida-Virumaale ja kaevuritele projektis “CINTRAN Carbon Intensive Regions in Transition – Unravelling the Challenges of Structural Change” ning on 2023. aasta Globaalse humanitaarteaduste instituudi “Post-extractivist legacies and landscapes: Humanities, artistic and activist responses” kaasjuht.

Eeva Kesküla is an Associate Professor of anthropology at Tallinn University. Her main field of research is the anthropology of work. She has conducted long-term fieldwork among Russian-speaking miners in Estonia and Kazakhstan and written about the life of post-socialist working class, the gendered labour process in various production regimes of heavy industry, and trade union politics. Her Estonian Research Council-funded grant focused on occupational health and safety in heavy industry. She is currently studying location-independent workers (digital nomads) and the ways that the COVID-19 pandemic has changed work practices and remote working. She critically analyses why we work so much and what future work could look like. In addition, she studies the impact of decarbonization policies on Ida-Virumaa and miners in the project “CINTRAN Carbon Intensive Regions in Transition – Unravelling the Challenges of Structural Change”, and is an institutional lead of the Global Humanities Institute 2023, “Post-extractivist legacies and landscapes: Humanities, artistic and activist responses”.

Eeva.Keskula@tlu.ee